G‘IJDUVON SHAHRI TARIXIY - TOPONOMIKASIDAN

Zulfizar Ismatova
O‘zbekiston milliy universiteti, Etnografiya, etnologiya va antropologiya yo‘nalishi magistranti
zulfizarismatova07@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Buxoro tarixiga oid bo‘lgan manba va adabiyotlardan foydalanilgan holda G‘ijduvon nomining kelib chiqish tarixi yoritib berilgan. Shular qatorida, dala tadqiqotlari yordamida ham G‘ijduvon shahrining qanday qilib shakllangani va uning nomi qanday ma’nolarni anglatishi haqida qiziqarli rivoyatlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: G‘ijduvor, Gej, G‘ishtli devor, Shahri G‘olibon, Abduxoliq G‘ijduvoniy.

Annotation: In the article, the history of the origin of the name Gijduvan is explained using sources and literature related to the history of Bukhara. Amons these, with the help of field research, interesting narratives are presented about how the city of Gijduvan was formed and what its name means.

Keywords: G‘ujduvor, Gej, Brick wall, City of Ghaliban, Abdukholiq Ghijduvani.

Tarixiy rivojlanish qonuniyatlari bo‘yicha, joy nomlari (ilmiy atamashunoslikda “toponimlar”) tarix va vaqt o‘rtasidagi kuzatuvchi, voqea hodisalar ishtirokchisi hisoblanadi. “Toponim” - lotincha *topos*-joy, *onima*-nom, joy nomalarini o‘rganuvchi maxsus fandir. :Joy nomlari o‘z etimologiyasiga ko‘ra xalqning boy o‘tmish tarixi, etnomadaniy jarayonlar ta’sirida kechganligini kuzatish mumkin. O‘rta Osiyo xalqlarida ham qadim-qadimdan madaniy, ma’rifiy, iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy faoliyatlarida geografik hudud, barpo etilgan joy yoki obyeklarni nomlashda o‘ziga xos tartib, an’analarga rioya qilingan hamda joy nomlariga bo‘lgan munosabatlarda vorisiylik tamoillariga alohida e’tibor qaratilgan. Mamlakatimizda tarixchi, filolog va boshqa soha olimlarimiz tomonidan toponimlarni o‘rganish masalasiga, ularning kelib chiqish tarixi, bugungi kundagi joy nomlarining yangilangan nomlarini tahlil qilish, ayrim hududlarning esa aholi talab va takliflaridan kelib chiqib eski nomlarini tiklashga yoki hozirgi eski joy nomlari o‘rniga yangi nomlar bilan atashga doir bir qancha ishlar olib borilmoqda. Chunki mana shunday joy nomlari milliy o‘zligimizni anglashga, milliy udum, urf-odat, an’ana va qadriyatlarimizga takror e’tibor berishga hissa qo‘shadigan vositalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham O‘zbekiston

Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustivor vazifamiz sifatida bugun talab qilayotgan yuksak darajaga keltiramiz”, deb bekorga aytmagan [1].

Ushbu maqolaning tahlil va natijalariga keladigan bo‘lsak G‘ijduvon Buxoroning qadimiy qishloqlaridan biri hisoblanadi. Uning nomi X asrdan boshlab arab va mahalliy manbalarda tilga olinadi. G‘ijduvon X asrdan boshlab yirik aholi markazi, ya’ni shahar maqomida faoliyat yuritib kelgan bo‘lib, Buxoro xonligida mavjud 32 ta rustav(tuman)ning orasida eng kattasi bo‘lgan[2].

G‘ijduvon shahri asrlar davomida bir necha marta talanib, vayronaga aylantirilgan bo‘lsada, o‘zining geografik joyidan siljimagan va yana o‘sha o‘zi qaror topgan balandlikda qo‘rg‘on shaklida qayta-qayta tiklanavergan. Bu shahar tub aholisi etnik tarixini ham qadimiyligidan darak beradi. G‘ijduvon shahri Buxoro vohasining g‘arbi-shimoliy tomonida, undan 40 km chamasi uzoqlikda joylashgan o‘rta asr shahri. Hozir shu nomdagi tuman markazidir [3].

Yozma manbalarda yozilishicha, G‘ijduvon Movorounnahrning nafaqat iqtisodiy-siyosiy markazi, balki fan va madaniyat tarixida ham o‘z mavqeyiga ega bo‘lgan. Masalan, Husayn Voiz Koshifiyning “Rashoxat at al-hayot” asarida keltirishicha O‘rta Osiyodagi tasavvuf ta’limotining mashhur namoyondalaridan biri Abduholiq G‘ijduvoniy haqida xabar beradi: “U asli g‘ijduvonlik, qabri G‘ijduvonda, Xojagon, So‘fiylik silsilasi asoschilaridan biri bo‘lgan. G‘ijduvon nomi ham ana shu davrdan boshlab olamda yanada mashhur bo‘lgan” deb ta’kidlaydi. Hofiz Tanish Buxoriy o‘zining shoh kitobi “Abdullanoma” (“Sharafnomai shohiy”) asarida yozilishicha G‘ijduvonda tug‘ilib Buxoroda yashab o‘tgan Xo‘ja Oloviddin G‘ijduvoniy (XIV asr oxiri XV asr boshi) ismli mashhur shayx o‘zidan katta ma’naviy meros qoldirgan ekan[4].

G‘ijduvon nomining kelib chiqishi bo‘yicha ham manbalarda, turli xil fikrlarga duch kelishimiz mumkin. X-XI asrlar sayyoh olimlari G‘ijduvon nomini bir necha ko‘rinishlarda tilga olganlar. Jumladan, arab sayyohi va olimi Shamsiddin Al-Muqaddasiyning (946-1000) “Axsan at-Taqqosim fi Ma’rifat al-Akkolim” (“Iqlimlarni bilishning eng yaxshi taqsimlash yo‘li”) asarida bu joyni “Gujduvor” (yoki G‘ijduvor) shaklida yozib, shahar ko‘rinishidagi katta qishloq deb ta’rif berilgan. Abu bakr Muhammad ibn Ja’far an Narshaxiyning memuar asarlardan bo‘lmish “Buxoro tarixi” asarida Buxoro va unga qo‘shilgan joylar haqida ta’rif berganda o‘ndan ortiq toponimlarga ta’rif berar ekan aksariyat aholi yashaydigan joylarni katta qishloqlar deb tilga oladi va aynan G‘ijduvon haqida ma’lumot

bermaydi. Bizningcha, asarda keltirilgan Barkad, Vardona, Iskajkat, Tavois kabi nomlarda G‘ijduvon hududlari nazarga olingan bo‘lishi mumkin[5].

G‘ijduvonning “Gujdavon” so‘zidan olinganligini “dovonlari g‘uj, dovonlari ko‘p bo‘lgan joy” ma’nosini anglatishi haqidagi ma’lumotlar saqlangan[6,19].

Muhammadjon Baqoyevning “G‘ijduvonnoma” kitobida G‘ijduvon nomi bilan bog‘liq rivoyat ham uchraydi. Bu rivoyat Mug‘allon qishloqlik Qilichbobo Siddiqov tomonidan aytib berilgan: “Emishki, bir sharqlik donishmand Buxorolik donishmandlarni munozarada lol qoldirib nom qozonmoq niyatida bu yerga kelgan ekan. Yo‘li G‘ijduvon qo‘rg‘oniga tushibti. Bir xonadonda tunabdi. Uy sohibini boboi Porado‘z der ekanlar. Mehmon uyga kirib hayron qolibdi. Ravoqi-javonlarda, xontaxta ustlarida ham xilma-xil kitoblar, sahifalashtirilgan qo‘lyozmalar terib qo‘yilgan ekan. Boshqa bir oqshom bu mehmon mahsido‘z hunarmand xonadonida mehmon bo‘libdi. Uchinchi kechani temirchi usto-chilangar uyida o‘tqazibdi. Bu xonadonlarda ham u juda ko‘p kitoblarni ravoqlarda, javonlarda terib qo‘yilganini ko‘ribdi. Xonadon egalari har ertalab turib, ularning changlarini tozalar va peshonasiga qo‘yib o‘par ekan. Oxirgi kechada mehmon o‘zining maqsadini oshkor qilibdi: “Men kun chiqish tomonidanman. Ko‘p o‘qigan olim, ko‘p joyni ko‘rgan sayyoh va elatlar o‘tmishi va hozirgi hayotidan, kechinmalaridan xabardor tarixchiman. Shu bilan birga bahs-u munozaralarda nom qozongan donishmanddurman. Bu chekka joyda odamlar kitoblarni e’zozlab, gapda chechanu dono bo‘lgach, Buxoroga borishga menga yo‘l bo‘lsin. Bu g‘ij-g‘ij kitob to‘la javon egalari bilan muloqot qilishdan qo‘rqurman”, deya orqasiga qaytib ketibdi. Shu-shu bu hudud “G‘ijdevon” (G‘ij-g‘ij kitob to‘la jovon) deb atalgan ekan.

Boshqa ba’zi manbalarda G‘ujdehon, ya’ni bir necha qishloqlarning majmuidan tashkil topgan joy deb keltirib o‘tilgan bo‘lsa, yana boshqa ayrim rivoyatlarda Kish (tojik tilida ekin ekuvchi) – tuvon (manzil) – ekin ekiladigan dehqonlar manzili ma’nolarini bildiradi [6].

So‘g‘d tilida esa Gej so‘zi qamish ma’nosini bergan. Zarafshon daryosi yaqinidagi hudud qamishzor va butazor bo‘lgan. Bu yerda yovvoyi qushlar, quyon va kiyiklar juda ham ko‘p bo‘lgan. Qipchoq dashti, Farg‘ona, Xorazm vohasi ovchilari bu manzilga kelib, ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik bilan shug‘ullanishgan va shu hududga muqim o‘rnashishgan[7].

O‘sha davr olimlari bu hududni tabiati bilan bog‘lab Gej dovon ya’ni qamishzor davoni deb ataganlar. Gejzor, Gejli Davon so‘zlari yillar o‘tishi bilan G‘ijduvonga aylangan degan taxminlar bor. Tarixiy manbalarning yana birida keltirilishicha g‘ijduvonliklar yurtimizga bostirib kirgan devsifat eron bosqinchilariga qarshi

kurashib g‘olib bo‘lishadi. Shuning sharafiga bu hudud shahri G‘olibon deb ataladi. Keyinchalik G‘olibon so‘zi sekin-asta G‘ijduvonga aylangan degan qarashlar ham mavjud[8]. “So‘g‘d-tojik lug‘ati” kitobida G‘ijduvonning “Qasabai mutabarakam dorulfath” ya’ni “Zafarlarga yor muqaddas shahar” degan ma’nosi bor deb ham aytiladi. Ba’zi ma’lumotlarda G‘ijduvon “g‘ishtli devor” so‘zidan kelib chiqqan, ya’ni shahar g‘ishtli devor bilan o‘ralgan, shuning uchun shu nom bilan atalgan deyiladi. G‘ijduvonning yana “Kush tuvon” tojik tilida “yekin ekiladigan maydon” degan ma’nolari ham bor[9]. Bu manbalardagi ma’lumotlardan kelib chiqadigan bo‘lsak G‘ijduvon etimologiyasi qadimdan shakllangan. Lekin, sho‘rolar davriga kelib, bu nom bir muddat yo‘qqa chiqarilgan. 1926-yil 29-sentabrda G‘ijduvon rayoni tashkil topgan. 1935-yildan bu shaharga Akmal Ikromov nomi berilib, “Akmalobod” deb atalgan. 1938-yil qadimiy G‘ijduvon nomi yana o‘z nomiga qaytarilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev.Sh. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz, O‘zbekiston, 2016.- 14 b.
2. Abdullanoma (“Sharafnomai Shohiy”). Birinchi kitob; Fors tilidan S.Mirzaev tarj; So‘z boshi va izohlar muallifi: B. Axmedov. –T.: “Sharq”, 1999-416 b.
3. Latipov E. “Ma’rifat va Maorif” 7-8-son, 1993 yil.
4. Muhammad Hoji Baqoev. “G‘ijduvonnoma”. –T.: Yangi asr avlodi, 2000.- 19-22 b.
5. Narshaxiy M.Buxoro tarixi//Meros. –T.1991-y. 95-101 betlar.
6. Xofis Tanish Buxoriy “Abdullanoma” (“Sharafnomai Shohiy”) Birinchi kitob; Fors tilidan S.Mirzaev tarj; –T.: “Sharq”, 1999. -416 b.
7. Dala tadqiqotlari. G‘ijduvon tumani. Boboxo‘ja qishlog‘i. 2023-yil.
8. Dala tadqiqotlari. G‘ijduvon shahri. Chorsu mahallasi. 2023-yil.
9. To‘raev H. Buxoro: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona, 2021. -276 b.